

- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т., Т. 4. / В.О.Сухомлинський. К. : Рад. шк., 1977.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т., Т. 5. / В.О. Сухомлинський. К. : Рад. шк., 1977. – 615 с.
- Ярославцева, 2015* – Ярославцева Л.А. Ідеї дитиноцентризму в педагогічній системі В.О.Сухомлинського / Л.А. Ярославцева // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 2 (46). – С. 181–188.

REFERENCES

- Berezivska, 2011* – Berezivska L. D. Pryntsyp individualnogo pidkholu do uchniv pochatkovoї shkoly u tvorchii spadshchyni V.O. Sukhomlyns'koho / L. D. Berezivska // Pedagogichnyi dyskurs : zb. nauk. pr. / holov. red. I. M. Shorobura ; Khmelnyts. humanit.-ped. akad. – Khmelnytskyi : PP Baliuk I. B., 2011. – Vyp. 10. – S. 39–44.
- Berezivska, 2010* – Berezivska L. Pryntsyp individualnogo pidkholu do uchniv u tvorchii spadshchyni V.O. Sukhomlyns'koho i O.A. Zakharenka / L. D. Berezivska // Istoryko-pedahohichnyi almanakh, 2010. – Vyp. I. – S. 20–26.
- Vyshnevskiy, 2009* – Vyshnevskiy O.I. Ukrainska osvita na shliakhu reform. Aktualni pytannia suchasnoi ukrainskoi osvity i zmistu vykhovannia. Statti. Narysy. Kontseptsii / Vyshnevskiy O. I. Drohobych: RVV DDPU im. Ivana Franka. – 2009. – 217 s.
- Zakon Ukrainy..., 2017* – Zakon Ukrainy «Pro osvitu» 5 veresnia 2017 roku. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : zakon.rada.gov.ua/go/2145-19
- Kremen, 2013* – Kremen V.H. Navypередky iz zapytamy zhyttia / Kremen V.H. // Uriadovyi kurier, 2013. – № 163. – 10 veresnia.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V.O. Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti / V.O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : u 5 t. – K.: Rad. shk., 1976. T. 1. – S. 55–206.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory: v 5 t., T.2. / V.O. Sukhomlynskyi. K.: Rad. shk., 1977. – 657 s.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory : u 5 t., T. 4. / V.O.Sukhomlynskyi. K. : Rad. shk., 1977.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory: v 5 t., T. 5. / V.O. Sukhomlynskyi. K.: Rad. shk., 1977. – 615 s.
- Yaroslavtseva, 2015* – Yaroslavtseva L.A. Idei dytynotsentryzmu v pedagogichnii systemi V.O.Sukhomlyns'koho / L.A. Yaroslavtseva // Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii. – 2015. – № 2 (46). – S. 181–188.

УДК 27-774-75(477.43/44) «1910-1913» (09)(045)

Надія Балабуст

СТАН І ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі документальних матеріалів, публікацій періодичних видань висвітлено стан і діяльність церковно-парафіяльних шкіл Подільської єпархії напередодні першої світової війни, проаналізовано навчальний та виховний процес в цих закладах, успіхи і недоліки у викладанні загальноосвітніх та церковних предметів, стан шкільної дисципліни, кадрові питання щодо вчительського корпусу, проведення додаткових занять.

Автором враховано значний фактологічний матеріал щодо стану церковних шкіл Подільської губернії в 1910-1913 навчальних роках, який відображений у відповідних звітах, що надавались місцевим органам самоуправління і друкувались у часописі «Православна Подолія» за вищевказані роки. Автором ґрунтовно проаналізовано стан успішності учнів залежно від обставин, які впливали на відвідування шкіл, кадрового потенціалу, виховного процесу у школах, який базувався на релігійності учнів, дотримання ними християнських морально-етичних цінностей.

Pedagogy

У статті зосереджено увагу й на недостатній фінансовий стан вищезазначених шкіл в передвоєнні роки, через що фактично не проводились капітальні і поточні ремонти, облаштування гуртожитків, підтримка дітей-сиріт, дітей-інвалідів, учнів із малозабезпечених сімей.

Ключові слова: перша світова війна, Подільська губернія, церковно-парафіяльні школи, навчальний та виховний процес, графік занять, передвоєнні роки, шкільна дисципліна, вчительські кадри.

Based on documentary materials, publications of periodicals, the status and activity of church parish schools of Podillya diocese on the eve of the First World War in this article the author has highlighted and analyzed the educational and educational process in these institutions as well as successes and disadvantages in the teaching of general and church subjects, the state of school discipline, personnel issues, conducting additional classes.

The author has taken into account a significant factual material on the status of church schools in the Podillya province in the academic years 1910-1913, which is reflected in the relevant reports provided to local self-government bodies and published in the "Orthodox Podolia" magazine during the above-mentioned years.

The article analyzes the schedules of educational activities in urban and rural church parish schools, which were distributed in accordance with the programs, instructions and circulars approved by the Ministry of Popular Education. The same applies to subjects taught in one-class schools, among which the Law of God was at the first place, as well as church chants, church Slavonic writing, Russian language, letter, initial arithmetic, and needlework (for girls). Two-class schools taught national history, geography, linear drawing, etc.

The author thoroughly analyzed the student's state of progress depending on the circumstances that influenced school attendance, the staffing capacity of teachers and priests who, in most cases, could not reach remote villages because of the bad weather, since they lived in cities and towns. In addition, the study of a number of subjects depended on the availability of quality textbooks, manuals, visual devices, etc. Much attention was paid to the educational process in schools, which was based on the religiousness of students, their observance of Christian moral and ethical values.

The article also focuses on the inadequate financial condition of the aforementioned schools in the prewar years, which in fact did not involve capital and current repairs, dormitory facilities, support for orphans, children with disabilities, and pupils from low-income families.

Keywords: First World War, Podillya province, church-parish schools, educational and upbringing process, schedule, prewar years, school discipline, teaching staff.

Постановка проблеми. Церковно-парафіяльна освіта починаючи з II половини XIX ст. пройшла нелегкий шлях реформування, а прийняте 14 червня 1864 р. «Положення про початкові народні училища» утвердило відповідальність православного духовенства за формування та розвиток народної освіти на рівні з іншими державними інституціями, адже саме церковно-парафіяльна освіта могла забезпечити формування світогляду та моральних якостей, при цьому маючи перевагу через свою доступність для простого населення та будучи фінансово необтяжливою для держави.

На початку XX ст., після прийняття у 1902 р. «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання», розпочався новий етап розвитку церковно-парафіяльних шкіл, проте революційні події 1905 р. призвели до скептичного ставлення населення до освіти, поширювались ліберально-націоналістичні ідеї, тому багато хто відмовлявся посилати своїх дітей на навчання взагалі, а відповідно кількість цих шкіл зменшувалась. Після революційних подій, прагнучи закріпити свій вплив у сфері початкової освіти, Російська Православна Церква взяла

курс на розширення мережі церковно-парафіяльних шкіл. Саме у передвоєнні роки церковно-парафіяльні школи набули найбільшого поширення та займали значну нішу у сфері народної освіти, особливо у Подільській губернії. Аналіз процесів, які відбувалися в освітній сфері Подільської губернії і, зокрема, в системі церковно-парафіяльних шкіл Подільської єпархії, дасть змогу використати позитивний досвід минулого періоду, що сприятиме проведенню ефективних освітніх реформ на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі в Україні, зокрема й на Поділлі, здійснюються історико-педагогічні дослідження щодо ролі та місця церковно-парафіяльних шкіл у системі освіти Російської імперії, концептуальні положення методології яких представлено у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників Н. Білокопитова, Ф. Благовидова, П. Смирнова, П. Ігнатович, Н. Мукалова, С. Бричко, В. Перерви, С. Сірополка, М. Чехова, О. Кошель, І. Сесака, П. Каньоси, С. Каменєва, О. Ососкова, О. Кошопала, А. Святненко, Ю. Бояра, В. Ковалю, Г. Мітіна, М. Плохової, А. Філінука, автора цієї статті та ін. Проте у своїх публікаціях вони звертали увагу лише на окремі аспекти цієї теми. Історичний розвиток церковно-парафіяльного шкіл мав чималий асортимент різноманітних питань, кожне з яких ще чекає на детальне дослідження. Саме до таких питань належить дослідження стану та особливостей функціонування церковно-парафіяльних шкіл Подільської єпархії напередодні першої світової війни.

Метою статті є дослідження стану і основних складових чинників діяльності церковно-парафіяльних шкіл Подільської єпархії напередодні першої світової війни, аналіз навчального та виховного процесу в цих закладах, успіхи і недоліки у викладанні загальноосвітніх та церковних предметів, стан шкільної дисципліни, кадрові питання, проведення додаткових занять тощо.

Виклад основного матеріалу. В 1910-1911 н.р. початкових церковно-парафіяльних шкіл в Подільській єпархії нараховувалось 1704 однокласних і 20 двокласних, а в 1911-1912 н.р. – 1703 і 20. Серед однокласних шкіл в 1910-1911 н.р. було чоловічих – 39, жіночих – 66 і змішаних – 1602, в яких навчалось 60 тис. хлопчиків і 26,5 тис. дівчаток. Двокласних шкіл було 20, з них – 2 школи для хлопчиків, 1 – для дівчаток і 17 змішаних, в яких навчалось 1810 хлопчиків і 470 дівчаток. На кожну однокласну школу в середньому припадало по 35 учнів, на кожну двокласну – 114 [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №32, с. 757]. У повітах церковні школи розподілились таким чином: Балтський повіт – 1 двокласна і 237 однокласних; Брацлавський – 1 і 144; Вінницький – 4 і 109; Гайсинський – 3 і 146; Кам'янецький – 2 і 146; Лeticівський – 97 однокласних; Літинський – 2 і 152; Могилівський – 1 і 116; Ольгопільський – 3 і 131; Проскурівський – 162 однокласні; Ушицький – 132 однокласні; Ямпільський – 3 і 132 [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №32, с. 758].

Як вже відзначалося, в 1911-1912 н.р. в Подільській єпархії нараховувалося 1703 однокласних школи і 20 двокласних. Із однокласних 46 шкіл були для хлопчиків і 70 – для дівчаток, а змішаних – 1587. В них навчалося 63848 хлопчиків 24622 дівчинки. Серед двокласних шкіл було 2 – для хлопчиків, 1 – для дівчаток і 17 змішаних. На кожну однокласну школу в середньому приходилось 52 учні, на кожну двокласну – 110 [Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №9, с. 179]. У повітах церковні школи розподілялись таким чином: Балтський повіт – 1 двокласна і 237 однокласних шкіл; Брацлавський – 1 і 145; Вінницький – 4 і 109; Гайсинський – 3 і 145; Кам'янецький – 2 і 146; Летичівський – 97 однокласних; Літинський – 2 і 151; Могилівський – 1 і 116; Ольгопільський – 3 і 131; Проскурівський – 162 однокласні; Ушицький – 132 однокласні; Ямпільський – 132 однокласні [Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №9, с. 180].

Як бачимо, у вищезазначених навчальних роках, як і в наступних передвоєнних роках кількість однокласних і двокласних церковних шкіл, а також контингент учнів не змінювались докорінно і були більш-менш стабільними. В міських церковно-парафіяльних школах навчальні заняття розпочинались згідно затверджених програм, інструкцій і циркулярів в кінці серпня – на початку вересня, а закінчувалися в квітні або на початку травня з відповідною здачею екзаменів. В сільських школах навчальні заняття розпочинались фактично на місяць пізніше в зв'язку із завершенням польових робіт в яких діти-школярі брали безпосередню участь, а також із завершенням випасання домашньої худоби і птиці. Все це пов'язано з небажанням батьків віддавати дітей до школи на шкоду власним господарським інтересам, тому й навчальний рік завершувався дещо раніше, ніж в міських школах, бо розпочинався новий сезон домашніх робіт.

Варто також зазначити, що навчальні заняття розподілялись за навчальними роками згідно затверджених міністерством народної освіти стандартних для всіх шкіл програм і пояснювальних записок, окрім тих однокласних шкіл, в яких нараховувалося лише по два учні і для яких, згідно вказівок Священного Синоду РПЦ від 13.02 – 10.03.1910 р., №1206, був введений чотирьох річний курс навчання [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №32, с. 759].

Предметами навчання в церковно-парафіяльних школах, згідно із затвердженим російським імператором Положенням від 01.04.1902 р., були: Закон Божий (молитви, священна історія, пояснення богослужінь і короткий катехізис); церковні співи; церковно-слов'янське письмо; російська мова; письмо; початкова арифметика; рукоділля (для дівчат). А в двокласних церковних школах ще також викладали вітчизняну історію, географію (з короткими відомостями про природні явища), лінійне креслення [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №32, с. 759-760].

Щодо успішності учнів церковно-парафіяльних шкіл, то варто необхідно зазначити, що значною мірою все залежало від кадрового

потенціалу вчителів, розумового розвитку школярів, наявності навчальних підручників, посібників, наочності тощо. Якщо, наприклад взяти викладання Закону Божого, то в молодшій групі учні засвоювали поняття про Бога, Святу Трійцю, Богоматір, про ангелів і святих, про ікони, навчались осмисленому розумінню і виконанню молитовних дій, а також розумінню і вмінню здійснювати хресні знамення, поклони (поясні і доземні), колінопреклоніння, відомості про створення світу і людини, життя первісних людей в раю, гріхопадіння прародичів, місце перебування Спасителя, інформацію про головні церковні свята [*Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №32, с. 760*]. В середній групі учні засвоювали священну історію Старого і Нового Завітів, символ віри, десять заповідей Божих, молитву Симеона Богоприїмця, тропарі (піснеспіви) великих і храмових церковних свят [*Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №32, с. 761*].

Зрозуміло, що в повному обсязі, та ще й при поганому відвідуванні, особливо коли затягувалися польові роботи тощо, школярі не завжди засвоювали матеріал цього предмета. Водночас це залежало і від уміння та майстерності вчителів, священників, тому що досить часто їм доводилось проводити уроки за скороченою програмою, не завжди висвітлювати такі, наприклад, питання, як про облаштування храмів, вівтаря, іконостасів, порядком проведення церковних служб. Сюди можна й віднести механічне заучування уроків за навчальними підручниками, недостатньо осмислене засвоєння молитов тощо. Деякі священнослужителі, які в основному й викладали Закон Божий, проживали в містах і містечках і не завжди могли вчасно добиратись до відділених сіл через негоду, зайнятість іншими церковними справами (богослужіння, похорони, шлюби, хрестини тощо), а також через недостатню підготовку в духовних навчальних закладах або й без підготовки, незнання відповідних методичних прийомів і принципів дидактики й педагогіки.

Якщо Закон Божий все-таки викладався більш-менш позитивно, то церковні піснеспіви в багатьох однокласних школах взагалі не проводились, або читались і практикувались за слухом в унісон або в два голоси при вивченні деяких основних мотивів і тропарів. Більшість дітей не ознайомлювались з церковними нотами, не залучались до клиросних хорових співів, не мали елементарних відомостей про музичні знаки, ключі, гамми (мажорні і мінорні), ніхто не займався постановкою голосу [1, с.763]. Так, наприклад, в Балтському повіті кращими школами з піснеспівів були визнані лише біля 40% навчальних закладів, у Вінницькому повіті – біля 30%, в Гайсинському – біля 20%, в Кам'янецькому – біля 10% [*Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №33, с. 780; 5, с. 204-205*].

Навчання церковно-слов'янської грамоти в початкових школах починалося після того, як учні достатньо оволодівали російською мовою. Спочатку школярі поступово освоювали священно-історичні оповідання за книжкою Ільмінського «Обучение церковно-словянской грамоте», пізніше

переходили до Часослова, Євангелія, Псалтиря. Окрім читання відповідних текстів діти поступово засвоювали російське значення слов'янських слів і виразів, пробували перекладати слов'янський текст на російську мову, ознайолювалися з надбуквенними знаками, титлами і слов'янською нумерацією. На завершальному етапі учні засвоювали етимологічні і синтаксичні особливості мови, проходили практику в читанні богослужбових текстів в кожній церкві, при якій діяла церковна школа [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №33, с. 783-784; Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №10, с. 206-207].

Вивчення російської мови починалося з освоєння окремих слів і коротких речень, вивчення напам'ять легких і доступних віршів, казок і прислів'їв. Письмові вправи склалися із звукових диктовок, списування з книги окремих слів і коротких речень. Потім йшов орфографічний диктант, правила правописання засвоювалися використовуючи для цього букварі і книги для читання авторів Одинцова, Богоявленського, Лукашевича [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №33, с. 784; Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №10, с. 207-209].

Письмові вправи велись згідно з «Практичним курсом правописання» Некрасова, а також з відповідними хрестоматіями. На останньому етапі служили книги Радонежського, Одинцова і Богоявленського (друга книга), «Сеятель» Лукашевича, «Родная речь» Вольцера, різноманітні хрестоматії тощо. Діти до кінця навчального року повинні були оволодіти читанням і переказом російського тексту, передавати зміст віршів, байок, оповідань, узагальнювати російською мовою відомості, події і факти з вітчизняної історії, оточуючого світу, географії тощо. В другокласних школах учні повністю проходили курс російської граматики в обсязі підручників Смирновського і Кирпичникова, хрестоматії Радонежського і Невзорова, писали твори описового характеру тощо [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №33, с. 785-786; Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №10, с. 208-209].

Чистописання (навчання письму) велось в школах згідно з підручником Гербача і починалось з роз'яснення як правильно сидіти, тримати перо і зошит, навчались виводити букви, слова у відповідно розграфлених зошитах, дещо пізніше засвоювали чистописання в достатній мірі для висловлення своїх думок і можливості правильно, чітко і швидко набувати навиків писання. Зрозуміло, що в тодішніх умовах через скупчення в окремих класах великої кількості дітей (до 40-45 осіб), непрактичне облаштування навчальних столів, відсутність в зимові місяці світла й тепла, незнання вчителями елементарних педагогічних і методичних прийомів, лінощі школярів приводили до невітшних наслідків з цього предмету [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №33, с. 787; Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №10, с. 209-211].

Відповідно до затвердженої програми в церковних школах викладалася арифметика. На початковому етапі учні вивчали рахунок і дії

над числами перших двох десятків, особливо над першим десятком, як основи всього курсу арифметики. Дітей навчали рахування в умі, а також письмово розв'язуючи елементарні практичні завдання, освоюючи прямий і непрямий зворотній відлік в межах сотні. В подальшому школярів знайомили з такими числовими поняттями, як аршин, сажень, фут тощо. Далі їх знайомили з особливостями цифрових рахунків від 100 до 1000 та відповідними діями з ними, потім відбувалося вивчення числових величин російських мір довжини, ширини, висоти, ваги, знайомлять з поняттями про дробі і дії над ними згідно з вимогами підручників Гольденберга, Лубенца, Рачинського, Тенішева і Цветкова [*Звіт про стан церковних шкіл...*, 1912: №33, с. 788; *Звіт про стан церковних шкіл...*, 1913: №10, с. 211-212].

Курс вітчизняної історії в двокласних церковних школах читався за підручником Роджественського, а додатково – за книгами «Родная Старина» Синовського, «Беседы по русской истории» видання Училищної Ради при Священному Синоді, «Главнейшие события русской истории» Попова та ін. Зрозуміло, що виклад історичних подій і фактів був заангажований і заідеологізований відповідно до самодержавних засад, приписів і стандартів. Водночас необхідно зазначити, що учні всіх типів церковних шкіл вивчали цей предмет з бажанням і цікавістю [*Звіт про стан церковних шкіл...*, 1912: №34, с. 804; *Звіт про стан церковних шкіл...*, 1913: №10, с. 212-213].

Географія для учнів також була цікавим предметом. Школярі на початковому етапі проходили математичну і фізичну географію, а на завершальній стадії – географію Російської імперії і короткі відомості про основні держави планети. Посібниками при вивченні географії були книги Ковальського, Полянського, Герда, Алчевської, Малиніна та ін. Дещо гірше було при вивченні тем, пов'язаних з природними явищами, тому що не вистачало або були повністю відсутні різноманітні фізичні і геометричні прилади тощо [*Звіт про стан церковних шкіл...*, 1912: №34, с. 804-805; *Звіт про стан церковних шкіл...*, 1913: №10, с. 212-213].

На заняттях з лінійного креслення на тиждень відводився лише один урок. На жаль, відсутність необхідних посібників і приладів нівелювали практичні заняття, вони велись більше в теоретичному плані. Заняття з рукоділля проходили в основному в жіночих класах, а також в змішаних однокласних школах. Матеріал для занять учні приносили з дому, їх в основному навчали шити, вишивати і в'язати, виробляти штучні квіти і викрійки. Однак, в деяких повітах дівчат навчали інших видів рукоділля. Так, наприклад, в Брацлавському повіті в с. Чукове учениці церковної школи, дякуючи матеріальній і фінансовій допомозі княжни О. Щербатової, навчалися мистецтву виготовлення із шерсті кольорових килимів, а також плетінню мережив тощо. А в Кам'янецькому повіті в Кам'янецькій двокласній церковній школі дівчаток навчали в'язати шкарпетки і мережива, вишивати гладдю, швом і займатися модельними викрійками

[Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №34, с. 805-806; Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №10, с. 213-215].

Варто також зазначити, що хлопчиків і дівчаток навчали в деяких школах іншим окремим ремеслам. Так, наприклад, в Брацлавському, Гайсинському і Ольгопільському повітах діти займалися садівництвом і шовківництвом, виробництвом покрівельної цементної черепиці, токарно-столярним і ковальсько-слюсарним ремеслом. Плетінням корзин, кошиків і меблів з лози займалися школярі в деяких школах Літинського повіту *[Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №34, с. 806-808].*

В передвоєнні роки в таких навчальних закладах культивувались заняття з військової підготовки і гімнастики, що складало до трьох уроків на тиждень. В багатьох школах ці предмети вели звільнені в запас військовики – прапорщики, підпрапорщики, вахмістри, унтер-офіцери, ефрейтори і рядові солдати (таких шкіл було 144), а в 141 школі – звичайні вчителі, які володіли цими предметами *[Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №34, с. 809].*

Важливим елементом в церковно-парафіяльних школах був виховний процес, який базувався на релігійності учнів, дотриманні ними християнських морально-етичних принципів і правил, активної участі у відзначенні пам'ятних дат, ювілеїв та церковних свят тощо. Так, наприклад, такі свята часто проводились у формі літературно-вокальних вечорів, в яких брали участь майже всі школярі в ролі співаків, читців віршів, байок, казок, уривків з біблійних історій тощо. Дітям подобалось готуватись і проводити Різдвяні та Великодні свята, дні пам'яті Кирила і Мефодія, Святого Миколая, Андрія, Пресвятої Богородиці та інших. На ці свята і на Новий рік дітям дарували невеличкі подарунки, пригощали солодощами.

У церковних школах також практикувалося проведення екскурсій по історичних місцях, храмах та святинях держави і навколишніх місць. Досить часто в цих вищезазначених заходах брали участь батьки учнів. Для них і з їх участю вчителі проводили народні читання, знайомили з новинками релігійних журналів і газет, іншими матеріалами, які знаходились в церковних бібліотеках. Батьки і діти дуже любили виступи церковних і шкільних хорів.

Шкільна дисципліна, як важлива частина виховної системи, була в центрі уваги керівництва і вчительського корпусу церковних шкіл. Варто також зазначити, що протягом всього періоду існування церковно-парафіяльних шкіл їх діяльність постійно перевіряли і контролювали вище єпархіальне начальство, а також повітові наглядачі, окружні благочинні і парафіяльні священики. Під постійним наглядом було відвідування занять, церковних служб, особливо у святкові і недільні дні, ранкових молитв. Учні також привчали до правдивості, ввічливості, поваги до старших, послуху і добрим взаємним стосункам та іншим навичкам. Вчителі і священики намагались викорінювати брехню, вживання нецезурної лексики, дрібні крадіжки тощо. Водночас для учнів, що порушували

дисципліну, були такі засоби покарання: догана в присутності учнів класу, стояння в кутку, виклик батьків і в деяких випадках – заборона відвідувати школу на певний час [Звіт про стан паломницької школи ..., 1913: №12, с. 262-263].

Царський уряд і місцева влада дещо робили для забезпечення церковних шкіл підручниками, посібниками, наочним приладдям, картами, таблицями, інвентарем, художньою літературою тощо. З цією метою в більшості повітів Подільської губернії були створені книжкові склади. В Балтському, Брацлавському, Вінницькому, Ольгопільському, Проскурівському і Ямпільському повітах такі книжкові склади створили свої відділення в містечках та інших великих населених пунктах. Звідси йшло забезпечення церковних шкіл, як і інших навчальних закладів необхідними книгами і приладдям, які відпускались церковним школам безкоштовно, на жаль, коштів відомств у щорічній сумі біля 34,0 тис. рублів на єпархію було недостатньо, щоб охопити всі навчальні заклади, тому допоміжна і додаткова література, особливо для позакласного читання, купувалась за особисті гроші. Це ж стосувалось методичних посібників та наочності для вчителів і учнів [Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №17, с. 353-354].

В передвоєнні роки, коли більшість коштів з державної казни спрямовувались на потреби військового відомства, фактично не фінансувались капітальні і поточні ремонти церковних шкіл, облаштування гуртожитків і підтримка дітей-сиріт, інвалідів, учнів з малозабезпечених сімей [Звіт про стан церковних шкіл..., 1912: №38, с. 921-922].

Досить серйозною проблемою для церковно-парафіяльних закладів у досліджуваній період стала кадрова нестача вчителів. Головними навчальними закладами щодо підготовки в єпархії педагогічних кадрів були Подільська духовна семінарія в м. Кам'янець-Подільському, два жіночих училища в Кам'янці і Тульчині та Вінницька церковно-учительська школа. Враховуючи те, що ці заклади в загальному за рік готували біля 220 випускників, з яких майже половина йшла у вищі навчальні заклади, 20-25 осіб одержували священицькі місця, біля 30% дівчат виходили заміж, тому вчителями церковних шкіл ставали лише біля 30 осіб. Тому в єпархії в ті роки розвинулась система педагогічних курсів з елементами вивчення піснеспівів. Такі курси діяли, наприклад, в Кам'янці-Подільському (біля 100 осіб), які проводились в липні-серпні, а також періодично з'являлись в деяких інших повітах (Ольгопільському і Вінницькому). Однак цього було недостатньо і з'явилося декілька проектів місцевої влади щодо відкриття нових вчительських семінарій і вдосконалення роботи з педагогічними курсами. Проте перша світова війна, яка розпочалася влітку 1914 року, перешкодила виконанню цих планів [Звіт про стан церковних шкіл..., 1913: №14-15, с. 309-312]. Варто зауважити, що в січні 1913 р. архіпастир Подільської єпархії затвердив постанову Подільської єпархіальної училищної ради щодо вищезазначених питань про збільшення духовних

Pedagogy

навчальних закладів, будівництво і капітальний ремонт діючих церковних шкіл, повне оновлення кабінетів, придбання фізичних і геометричних приладів, основних і додаткових підручників і посібників, карт, атласів, інших наочних приладь тощо. Також було піднято клопотання про асигнування коштів на лікарську допомогу на викладання військової справи тощо. Ця постанова була відправлена в Училищну раду при Священному Синоді Російської православної церкви, однак, як це вже зазначалось, перша світова війна звела нанівець ці перспективні плани.

Висновки. Як бачимо, ситуація з церковно-парафіяльними школами в Подільській єпархії Російської Православної Церкви була неоднозначною. Частина цих закладів завдяки підготовленому кадровому складу, наявності відповідних, а не пристосованих і занедбаних приміщень, достатнього забезпечення необхідною і додатковою літературою, інвентарем, приладами, наочністю давали позитивні результати в навчанні і вихованні майбутніх церковнослужителів, педагогів і вихователів. Інші заклади через недостатнє фінансування, примітивне облаштування навчальних приміщень, кадрову нестачу не давали достатніх результатів і потребували негайної допомоги, однак її не отримали через відомі нам причини.

ЛІТЕРАТУРА

- Звіт про стан церковних шкіл..., 1912* - Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1910-1911 навчальний рік // Православна Подолія. – №32. – 12.08.1912 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1913* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1911-1912 навчальний рік // Православна Подолія. – №9. – 03.03.1913 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1912* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1911-1912 навчальний рік // Православна Подолія. – №33. – 19.08.1912 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1912* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1910-1911 навчальний рік // Православна Подолія. – №34. – 26.08.1912 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1913* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1911-1912 навчальний рік // Православна Подолія. – №10. – 10.03.1913 р.
- Звіт про стан паломницької школи..., 1913* – Звіт про стан паломницької школи при Подільському Архірейському Домі за 1912 рік // Православна Подолія. – №12. – 24.03.1913 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1913* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1911-1912 навчальний рік // Православна Подолія. – №17. – 28.04.1913 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1912* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1910-1911 навчальний рік // Православна Подолія. – №38. – 23.09.1912 р.
- Звіт про стан церковних шкіл..., 1913* – Звіт про стан церковних шкіл Подільської єпархії в навчально-виховному процесі за 1911-1912 навчальний рік // Православна Подолія. – №14-15. – 14.04.1913 р.

REFERENCES

- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1912* - Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1910-1911 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №32. – 12.08.1912 r.

- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1913* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1911-1912 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №9. – 03.03.1913 r.
- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1912* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1911-1912 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №33. – 19.08.1912 r.
- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1912* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1911-1912 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №33. – 19.08.1912 r.
- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1913* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1911-1912 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №10. – 10.03.1913 r.
- Zvit pro stan palomnytskoi shkoly..., 1913* – Zvit pro stan palomnytskoi shkoly pry Podilskomu Arkhireiskomu Domi za 1912 rik // Pravoslavna Podoliia. – №12. – 24.03.1913 r.
- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1913* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1911-1912 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №17. – 28.04.1913 r.
- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1912* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1910-1911 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №38. – 23.09.1912 r.
- Zvit pro stan tserkovnykh shkil..., 1912* – Zvit pro stan tserkovnykh shkil Podilskoi yeparkhii v navchalno-vykhovnomu protsesi za 1910-1911 navchalnyi rik // Pravoslavna Podoliia. – №38. – 23.09.1912 r.

УДК 37.014.3)06(477)

Валентина Деркач

ЗРОСТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ УЧИТЕЛІВ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті автором на основі архівних матеріалів та спогадів сучасників видатного педагога розкрито основні напрямки роботи В. Сухомлинського з молодими вчителями. Проаналізовано протоколи засідань педагогічних рад та психологічних семінарів Павлівської середньої школи 1948-1970-х років. Наголошено на тому, яку увагу приділяв видатний педагог відвідуванню та аналізу уроків та вивченню системи роботи молодих учителів. Зазначено, що досвід роботи корифея педагогічної науки з даної проблеми за останні роки глибоко вивчався педагогами та науковцями Китайської Народної Республіки, обговорювався на Міжнародних конференціях в Україні, Польщі, Китаї та Росії. На конкретних прикладах показано, яка робота проводиться з молодими вчителями, спрямована на зростання їх професійної майстерності в умовах Нової української школи.

Ключові слова: В. Сухомлинський, молоді вчителі, видатний педагог, плани роботи, педагогічний колектив, педагогічна майстерність, урок, педагогічна рада, психологічні семінари.

In the article the author, on the basis of archival materials and memories of contemporary outstanding teacher, reveals the main areas of work of V.O. Sukhomlynskyi with young teachers. Analyzing the protocols of meetings of pedagogical councils and psychological seminars of Pavlish high school 1948-1970 s. Emphasizes the importance of the prominent teacher attending and analyzing lessons and studying the work of young teachers. It is noted that the experience of the cordier of the pedagogical science on the given problem has been deeply studied by the teachers and scientists of the citizens Republic of China in recent years, discussed at the international conferences in Ukraine, Poland, China and Russia. For example, it shows what kind of work is being done with young teachers, aimed at increasing their professional skills in the conditions of the New Ukrainian school.